

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILMA SÜRECİ VE MECLİSİN AÇILIŞ GÜNÜ (23 NİSAN 1920)*

*The Establishment Period Of Turkish Grand National Assembly And The Inauguration Day Of
The Assembly (23 April 1920)*

Ufuk ERDEM¹

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ufuk.erdem@hbv.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7654-0896

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
24.02.2021
Kabul/Accepted:
05.04.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.885945

Anahtar Kelimeler

Son Osmanlı Meclis-i
Mebusanı, Türkiye Büyük
Millet Meclisi (TBMM),
Birinci Meclis, TBMM
Birinci Dönem.

ÖZ

Osmanlı Meclis-i Mebusanı, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgaliyle çalışamaz hale gelmiştir. Özellikle bazı milletvekillerinin meclis binasında işgal kuvvetleri tarafından zor kullanılarak tutuklanması üzerine Meclis, toplantılarına ara verme kararı almıştır. İtilaf Devletleri'nin Meclisi işlevsiz hale getirmesi üzerine millet iradesinin yok sayılmaması için hemen harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da milli bir meclisin açılacağını duyurmuştur. Bu amaçla, yeni açılacak meclis için seçimlerin nasıl yapılacağı ve açılış öncesinde icra edilecek törenlerin nasıl olacağına dair talimatlar, Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'daki askerî ve mülki erkâna gönderilmiştir. Ankara'da bulunan 20. Kolordu tarafından da açılış günü askeri tören birliklerinin nasıl konuşlanacağına dair detaylı bir krokili program hazırlanmıştır. Bu çalışmada Büyük Millet Meclisinin açılışına dair talimat ve program ayrıntıları değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The Chamber of Deputies of the Ottoman Empire was deactivated after the official invasion of Istanbul by the allied powers on March 16, 1920. The Chamber decided on suspending their meetings especially upon the forcible arrests of some deputies by the occupation forces in the Parliament Building. Mustafa Kemal Pasha set over upon the deactivation of the assembly by the allied powers with the aim of not leading the people's will to be passed over and proclaimed that a national assembly would be established in Ankara. In line with this objective, he gave the military and civil senior officers the instructions related with how the elections for the new assembly would be held and how the ceremonies to be performed before the inauguration would be conducted. The 20th Corps residing in Ankara prepared a detailed and sketched programme for the deployment of the ceremonial units on the inauguration day. The present research discusses the details of the instructions and programme concerning the inauguration of the Grand National Assembly.

Atf/Citation: ERDEM, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920). *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 2(1055-1068).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ufuk ERDEM, ufuk.erdem@hbv.edu.tr

* Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılında 'Millî Egemenlik ve Temsil' Uluslararası Sempozyumu'nda 4-6 Aralık 2020 tarihlerinde sunulan bildirinin tam metnidir.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nde 1860'lardan sonra tartışılmaya başlanan temsil ve meclis tartışmaları 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile neticelenmiş ve parlamenter rejime geçilmiştir. Birinci Meşrutiyet dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde Osmanlı parlamentosu Meclis-i Umumi adıyla iki kanattan teşkil edilmiştir: Halkın seçtiği parlamenterlerin yer aldığı *Meclis-i Mebusan* ve padişahın atadığı üyelerden oluşan *Meclis-i Ayan*.

19 Mart 1877 tarihinde Meclis-i Mebusanın açılmasıyla Türk parlamento tarihinin ilk deneyimi de başlamıştır. Ancak bu deneyim uzun sürmemiş ve 1876-1877 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Meclis 14 Şubat 1878'de Sultan II. Abdülhamid tarafından tatil edilmiş, Kanun-i Esasi de askıya alınmıştır. Otuz yıl sürecek olan bu tatilden sonra baskılara daha fazla dayanamayan II. Abdülhamid 1908 yılında Meşrutiyeti yeniden ilan ederek Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymuştur. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle devam eden süreçte İttihat ve Terakki Partisi, hem ülke siyasetine yön veren hem de Meclis-i Mebusanda çoğunluğu elinde bulunduran en büyük güç konumuna yükselmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki savaşın kaybedilmesiyle kendini feshetmiştir. Savaş sonrası yaşanan gelişmeler ise Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasına kapı aralamıştır.

2. Materyal ve Metot

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla ilgili olarak arşivler, resmi yayımlar, gazeteler, hatıratlar ve araştırma eserlerin taraması yapılarak veriler toplanmış, teorik çerçeve çizilmiştir. Meclisin Ankara'da açılmasından önce yapılan yazışmaların belge asılları incelenerek dönemin şartları ve alınan olağanüstü kararların uygulanma süreçleri kaynaklar ışığında analiz edilmiştir.

3. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Büyük Millet Meclisine Geçiş Süreci

Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Karargâhının lağvedilmesiyle İstanbul'a dönerek Harbiye Nezaretinin emrinde çalışmaya başlamıştır. Paşa, İstanbul'a ulaştığı tarihten itibaren kabineye harbiye nazırı olarak girmek için pek çok siyasi girişimde bulunmuştur. Harbiye nazırı olarak mebusan ve ordudan alacağı güçle direnişi örgütleyebileceğini düşünen Mustafa Kemal, bu girişimlerinden sonuç alamamıştır (Akşin, 2010, s.55-60, 69-72, 106-111, 165-169). Nihayetinde İstanbul'da aradığı fırsatı bulamayan Mustafa Kemal Paşa, Karadeniz'deki asayiş/güvenlik problemleri ve Mondros Mütarekesi'nin eksiksiz uygulanması için Samsun'a 9. Ordu müfettişi olarak görevlendirilmesiyle Anadolu'da çalışmak için aradığı fırsatı bulmuştur (BOA, İ.DUİT, 158/73-1, 30 Nisan 1919). İstanbul'daki problemleri ortami gören Mustafa Kemal, siyasi anlamda kurtuluş için Anadolu'da hemen faaliyetlerine başlamış ve kısa bir süre içerisinde Amasya Genelgesi'ni (22 Haziran 1919) yayımlamıştır. Genelgede *milletin haklarını dünyaya duyurmak için her türlü baskı ve denetimden uzak milli bir heyetin kurulması elzendir ve Sivas'ta milli bir kongre toplanması gereklidir* (ATASE, İSH, 1335-7-1, 22 Haziran 1919) denilerek İstanbul'da böyle bir ortamı sağlamanın mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu görüşünde kongreler döneminde de değişiklik göstermeyen Mustafa Kemal Paşa, meclisin İstanbul dışında toplanmasının gerekliliğini Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ya anlatmaya çalışmıştır. Ancak İstanbul'un hem başkent hem de hilafet/saltanat merkezi olması, ülke meclislerinin başkentlerde toplanması teamülü ve meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanma durumunun İtilaf devletleri nezdinde İstanbul'dan vazgeçildiği gibi bir algı oluşturacağı düşüncesiyle Mustafa Kemal'in teklifi uygun bulunmamıştır (Gökbilgin, 2011, s.340-351). Bu yazışmalarda Mustafa Kemal Paşa, dikkat çekici bir şekilde meclisten bahsederken sürekli olarak *Milli Meclis* ibaresini kullanırken Mersinli Cemal Paşa *Meclis-i Mebusan* kullanımını tercih etmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihat ve Terakki döneminde seçilmiş olan ve çoğunluğu İttihatçı milletvekillerinden oluşan Meclis-i Mebusan, 21 Aralık 1918'de Sultan Vahdettin tarafından feshedilmiştir. Yeni meclisin toplanma işi, Ekim 1919 tarihine kadar da sürüncemede kalmıştır (Tansel, 1991, s.97). Kanun-i Esasi'ye göre meclisin dağıtılmasından sonraki dört ay içerisinde seçimlerin yenilenmesi gerekiyordu. Ancak işgal ve seferberliğin son bulmamasından dolayı Meclis-i Vükelâ 2 Ocak 1919'da seçimlerin barış ortamına geçilmesinden itibaren dört ay içerisinde yapılması kararını almıştır. Nihayetinde Ali Rıza Paşa Hükümeti 7 Ekim 1919'da seçim kararnamesini yayınlamıştır (Olgun, 2011, s.9). II. Meşrutiyet döneminin dördüncü ve son seçimleri sıkıntılı bir ortamda aralık ayının ilk yarısında yapılmış ve bu seçimlerde Mustafa Kemal Paşa

da Erzurum milletvekili olarak seçilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 654/14, 13 Aralık 1919). Ancak Mustafa Kemal, İstanbul'a gitmek yerine, Ankara'ya gitmiştir (BOA, DH. KMS, 53-4/21-3, 18 Aralık 1919). 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşan Paşa, 29 Aralık'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyetlerine bir tamim göndermiştir. Bu tamimde milletvekilleri Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplanmadan önce milli bağımsızlık için gerekli görülen tedbirleri almak üzere Ankara'da görüşme yapmaya davet edilmiştir. Ayrıca bu müzakerelere İstanbul'da etkili olabilmek için mümkün olduğu kadar fazla milletvekilinin katılması hedeflenmiştir (Gökbilgin, 2011, s.524).

Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de açılmış (BOA, İ. DUİT, 10/53, 10 Ocak 1920) ve meclise savaş şartlarında İstanbul'a ulaşabilen 72 milletvekili ancak katılabılmıştır. Bu zorluklara rağmen Osmanlı Devleti'nin parlamenter yaşamının dördüncü ve son dönemi oldukça kısa (2 ay kadar) sürmüştür (Güneş, 1997, s.572).

4. Büyük Millet Meclisinin Açılış Hazırlıkları

İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesiyle (Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele, 2007, s.213-221) Osmanlı Devleti bilinen sona doğru hızla yaklaşmaya başlamıştır. İngilizler işgal sırasında pek çok resmi kurumun yanı sıra Meclisi de basmışlar ve bazı milletvekillerini tutuklayarak Malta'ya sürgün etmişlerdir (Şimşir, 1985, s.160-168). Bu işgalden sonra Osmanlı Parlamentosunun artık özgürce çalışma ortamı kalmamıştır. Bunu gören milletvekilleri 18 Mart 1920'de *milletvekilliği vazifesinin yapılmasında emniyet verici bir halin gelmesine kadar* meclis çalışmalarının durdurulmasını kararlaştırmıştır (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Mart 1336, s.496). Onların bu kararını, Padişah Vahdettin'in Meclis-i Mebusanı kapattığını belirten 11 Nisan 1920 tarihli irâde-i seniyyesi¹ takip etmiştir (BOA, İ.DUİT, 10/52, 11 Nisan 1920; Güler, 2002, s.296).

İstanbul'da yaşananlar böyleyken² Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa işgalden bir gün sonra, 17 Mart 1920'de, ordu komutanlarına bir genelge göndererek Ankara'da bir *Meclis-i Müessisan* (Kurucu Meclis) açılacağını duyurmuştur. Seçim şartlarını bildirmiştir (Unat, 1957, s. 483-487). Bu genelgede yer alan *kurucu meclis* ifadesine bazı itirazlar gelince, Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart tarihli yeni bir genelge yayımlayarak durumu ve amacı şöyle ortaya koymuştur³:

Vilayetlere, Müstakil Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına

Ankara, 19 Mart 1920

Devlet merkezinin İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali yasama, yürütme ve yargıdan ibaret olan devlet kuvvetlerini ortadan kaldırmış ve bu durum karşısında Mebusan Meclisi, göreve devam etmeye imkân göremediğini hükümete resmen açıklayarak dağılmıştır. Şu halde, başkent in dokunulmazlığı ve bağımsızlığı ile devletin kurtuluşunu temin edecek tedbirleri belirlemek ve uygulamak üzere millet tarafından, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin, Ankara'da toplanmaya davet edilmesi ve dağılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zaruri görülmüştür. Bu nedenle, aşağıdaki talimatlara göre seçimlerin icrası, sizden beklenmektedir:

1- Ankara'da, olağanüstü yetkilere sahip bir meclis, milletin işlerini idare ve kontrol etmek üzere toplanacaktır.

2- Bu meclise, üye olarak seçilecek kişiler, mebuslar hakkındaki yasal şartlara tabidir.

3- Seçimlerde, sancaklar esas ittihaz edilecektir.

4- Her sancaktan, 5 üye seçilecektir.

¹ Irâde-i Seniyye: Padişah emri, buyruğu (Devellioğlu, 1998, s.445).

² Stanford ve Ezel Shaw, İstanbul'da milliyetçilere karşı alınan sert tedbirlerin, Türk Kurtuluş Savaşı'nda ayrı bir evre başlattığını, milliyetçilerin ilk defa Türk halkını yönetme hakkının kendilerine ait olduğunu iddia ettiklerini belirtmektedir (Shaw-Shaw 2005, s.349). Benzer şekilde Ryan da meclisin her türlü işte en yüksek otorite olduğunu iddia ettiğini belirtiyor (Ryan, 2015, s.129).

³ Genelgenin kullanımında sadeleştirme yapılmıştır.

5- Her sancak, kazalarından gelecek ikinci derece seçmenlerden ve sancak merkezi ikinci derece seçmenlerinden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle sancak Müdafaa-i Hukuk idare heyetlerinden ve vilayetlerde merkez heyetlerinden ve vilayet idare meclisiyle vilayet merkezi belediye meclisinden ve vilayet merkezi ile merkez kazası ve merkeze bağlı kaza ikinci derece seçmenlerinden oluşan bir meclis tarafından aynı günde ve aynı oturumda seçimleri icra edecektir.

6- Bu meclis üyeliğine, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız adaylığını istediği yerde ilana hakkı vardır.

7- Seçimlere, her mahallin en büyük mülkiye memuru başkanlık edecek ve seçimlerin selametinden sorumlu olacaktır.

8- Seçim, gizli oy ve mutlak çoğunluk ile icra edilecek ve oy sayımı, meclisin içlerinden seçeceği iki kişi tarafından, fakat meclis huzurunda ifa edilecektir.

9- Seçim neticesinde, tüm üyelerin imza veya mühürlerini içeren üç nüsha mazbata düzenlenecek, bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri seçilen zata verilecek ve diğeri de meclise gönderilecektir.

10- Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra meclisçe belirlenecektir. Ancak yol harcırahları seçim meclislerinin zorunlu masraflar hesabıyla takdir edeceği miktar üzerinden, yerel hükümetlerce temin edilecektir.

11- Seçimler, nihayet 15 gün içinde meclis çoğunluğunun Ankara'da toplanmasını temin edebilmek üzere tamamlanarak üyeler yola çıkacak ve sonuçlar üyelerin isimleriyle birlikte derhal bildirilecektir.

12- Bu telgrafın alındığı saat bildirilecektir.

Heyet-i Temsiliye Namuna Mustafa Kemal

(BCA, 490.1.0.0/34.141.2, 19 Mart 1920 [bkz. **Şekil 1**]; Atatürk, 1970, s.421-422.)

Ankara'ya ulaşan milletvekilleri ile yapılan görüşmeler sonunda meclisin, 22 Nisan Perşembe günü açılması kararlaştırılmıştır. Fakat sonra bu karardan vazgeçilerek 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmasının halk üzerinde önemli bir etki yapacağı düşünülmüş ve açılış Cuma gününe ertelenmiştir. Bu değişikliğin milli ve manevi sebeplerini Yunus Nadi şöyle anlatmıştır:

Hasımlarımız bizi mağlup edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silahlar içinde ezcümle, dine ve şeriatı dahi istinat ediyorlar ve bizi şer'an asi ilan etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. Meşihat-ı İslamiye makamının fetvaları hep bu esas ve maksatla tertip edilmişti. Halife beyannameleri de hep bu esas ve maksada istinat ediyordu. Damat Ferit bu yoldan yürüyordu. Hâlbuki Ankara'da vatan ve milletin halas (kurtuluş) ve istiklalinde elbette din ve şeriatın dahi ağyarın ayakları altında zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkie elbette Ankara'da toplanan fedakârlar tarafında idi. İngilizler Yunanların lehine milleti boğmaya, parçalatmaya, mahvetmeye alet olanların ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezdeyken İstanbul'un olanca nedameti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı, Ankara'nın dahi layık ve lazım olduğu veçhile mukabele etmesi zarureti hâsıl olmuştur. Bu cümleden olarak meclisin küşadı (açılışı) Perşembe'den Cuma'ya ertelenmiştir (Nadi, 1957, s.55-57).

Meclisin 23 Nisan Cuma günü açılmasına karar verildikten sonra bu karar bütün valiliklere, kolordulara, bağımsız sancaklara, belediye başkanlıklarına, Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerine çok ivedi (çok acele) kaydıyla *Heyet-i Temsiliye Namuna Mustafa Kemal* imzasıyla 21 Nisan 1920 tarihinde şu talimatla bildirilmiştir⁴:

⁴ Talimatın kullanımında sadeleştirme yapılmıştır.

Ankara, 21 Nisan 1920

1- Kerim olan Allah'ın yardımıyla Nisanın 23. Cuma günü Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın istiklali ile Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin açılışını Cuma gününe tesadüf ettirmekle o günün bereketinden istifade edilecektir. Açılıştan önce tüm mebuslarla birlikte Hacı Bayram-ı Veli Cami-i Şerif'inde Cuma namazı kılınarak Kur'an ve namazın ışığından feyiz alınacaktır. Namazdan sonra Lihye-i Saadet ve Sancak-ı Şerif ile birlikte Meclis'e gidilecektir. Meclis'e girilmeden önce dua okunacak ve kurbanlar kesilecektir. Bu törende Hacı Bayram-ı Veli Cami-i Şerif'inden Meclis'e kadar kolordu komutanlığınca askeri kıtalar ile özel tertibat alınacaktır.

3- Açılış gününün kutsallığı için bugünden itibaren vilayet merkezinde vali beyefendinin düzenlemesiyle Kur'an hatmine ve Buhari-i Şerif tilavetine başlanacaktır. Kur'an hatmi, uğur ve bereket getirsin diye Cuma namazından sonra Meclis önünde tamamlanacaktır.

4- Mukaddes ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bugünden itibaren Kur'an hatmi ve Buhari-i Şerif tilavet edilecektir. Cuma günü ezandan önce minarelerde salat-ı şerife okunacaktır. Hutbe sırasında Halife ve Padişahımızın adı zikredilirken kendilerinin ve tüm memleket halkının bir an evvel felah ve saadete nail olmaları için dua edilecektir. Cuma namazının edasından sonra Kur'an hatmi tamamlanarak Hilafet ve Saltanat makamı ile tüm vatanın kurtuluşu maksadıyla yapılan çalışmaların önemi ve kutsallığı ile milletin vekillerinden oluşan Büyük Millet Meclisi'nce her bir ferde verilecek vatan görevinin yerine getirilmesinin zorunlu olduğu hakkında vaazlar verilecektir. Daha sonra Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve istiklali için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî törenin ifasından ve camilerden çıkıldıktan sonra Osmanlı ülkesinin her tarafında hükümet binalarına gelinerek Meclis'in açılışından dolayı resmi tebrikleşme icra edilecektir. Her tarafta Cuma namazından önce münasip surette mevlid-i şerif okunacaktır.

5- İşbu tebliğin hemen yayınlanması ve duyurulması için her vasıtaya müracaat olunacak ve hızlıca en ücra köyler ve en küçük askeri birimler ile ülkenin tüm teşkilat ve kurumlarına ilan edilmesi temin edilecektir. Ayrıca bu tebliğ büyük afişler halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde basılı olarak çoğaltılıp dağıtılacaktır.

6- Cenab-ı Hakk'tan tam bir muvaffakiyet için niyaz edip yalvarıyoruz.

Temsil Heyeti Namuna Mustafa Kemal

(ATASE, İSH, 272-203-1, 21 Nisan 1920 [bkz. Şekil 2]; Atatürk, 1970, s.432-433).

Meclis açılışı için ülke geneline gönderilen beyanname incelendiğinde dini törenlere oldukça büyük önem atfedildiği görülmektedir. Bu duruma etki eden en önemli sebep İstanbul'un (saray ve hükümet) Ankara'yı (Kuvâ-yı Milliyeciler) dinsizlikle suçlamasıdır. Hatta İstanbul, 11 Nisan 1920'de çıkardığı bir fetvayla (fetva-yı şerife) Milli Mücadele hareketini İslâm'a karşı bir hareket olarak tanımlayıp halifeye/padişaha isyan etmiş bu asilerin öldürülmelerinin dinen caiz ve farz olduğunu ilan etmiştir (Takvîm-i Vekâyi, 11 Nisan 1920). İstanbul'un bu fetvası milli birlik ve beraberlik ruhuna zarar verdiği gibi Anadolu'da iç isyanlara sebep olmuştur. Dinin İstanbul tarafından siyasi bir davranışı yönlendirme biçimi olarak kullanılmasına Ankara da aynı şekilde 150'den fazla müftü ve din âliminin imzasıyla yayınladığı karşı bir fetva ile cevap vermiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336). Bu fetvada memleketi düşman işgalinden kurtarmak için mücadele veren Müslümanların asi olamayacakları aksine düşmanla giriştikleri bu mücadelede ölenlerin şehit, kalanların gazi olacağı belirtilmiştir.

Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen bu beyannamenin ikinci maddesinde ise törende *Hacı Bayram-ı Veli Cami-i Şerif'inden Meclis'e kadar kolordu komutanlığınca askeri kıtalar ile özel tertibat alınacaktır* ibaresi bulunmaktadır. Önceden planlandığı anlaşılan tertibatın nasıl olacağı 20. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay (Albay) İsmet (İnönü) Bey tarafından Mevki Kumandanlığına bildirilmiştir.⁵ Bu talimata göre açılış gününe ait askeri tören şöyle organize edilmiştir⁶:

Mevki Komutanlığına

1- Nisanın 23. Cuma günü Cuma namazından sonra açılacak olan Büyük Millet Meclisi için yapılacak olan dinî ve vatanî tören daha önce evvelce tebliğ edilmişti. O gün Cuma namazından bir saat önce Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin kapısından itibaren Topçu Alayı Kumandanı Binbaşı Naim Bey emrinde bando ile istihkâmdan bir bölük, iki manga jandarma, Konya'dan gelen süvari bölüğü ve makineli tüfek takımı ve Karaoğlan Çarşısı ağzında olmak üzere bir topçu takımı konuşlanacaktır. Muhterem Heyet ile halkın camiden çıkarak Milli Meclis binası önüne gelmelerini müteakip sağda bando olmak üzere piyade askerleri takım kolunda olarak Bahçe ile Darülmuaallimin arasındaki cadde üzerinde ve yüzü Milli Meclis'e dönük olarak duracaktır. Süvari bölüğü ile makineli takımı ise piyadenin solunda bahçe duvarı altında bulunacaktır. Topçu takımı da Karaoğlan Caddesi boyunca ilerleyerek yönü istasyon olmak üzere bulunacaktır.

2- Dua edilmesinin ardından bando selam çalacak ve Padişahım Çok Yaşa diye bağırılacaktır.

3- Daha sonra kurbanlar kesilerek Meclis açılacak ve tören son bularak askeri birlikler kışlalarına dönecektir.

4- Törene nöbetçi olan ve hazır kıtalar başında bulunanlar dışındaki subaylar iştirak edebilir.

5- Akşam askere kavurmalı pilav ve tatlı verilecektir.

6- Askere Alma Heyeti başkanlığına, Jandarma Alayı komutanlığına, Mevki komutanlığına ve Kolordu şubelerine tebliğ edilmiş ve valiliğe de malumat arz edilmiştir.

20. Kolordu Komutanı Vekili Miralay İsmet

(ATASE, İSH, 62-80-1, 22 Nisan 1920, [bkz. **Şekil 3 ve 4**]).

20. Kolordu tarafından hazırlanan talimatın uygulanması noktasında asker sayısı istenilen düzeyde olmadığı için Konya'dan takviye asker getirilmesi dikkat çekmektedir.⁷ Yine merasim sırasında padişaha bağlılık durumunun da atlanmadığı görülmektedir. Zaten Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren padişahın/halifenin icraatları doğrudan eleştirilmemiş, padişahın üstünlüğü ve sorumsuzluğu kabul edilmiştir. Suçlamalar padişahın yanlış yönlendirildiği iddiasıyla hükümetlere yöneltilmiştir. Bu durum sonraki dönemlerde yeni rejimin padişaha değil de İstanbul hükümetine isyan ettiğine yönelik yorumlara neden olmuştur (Shaw ve Shaw, 2005, s.349).

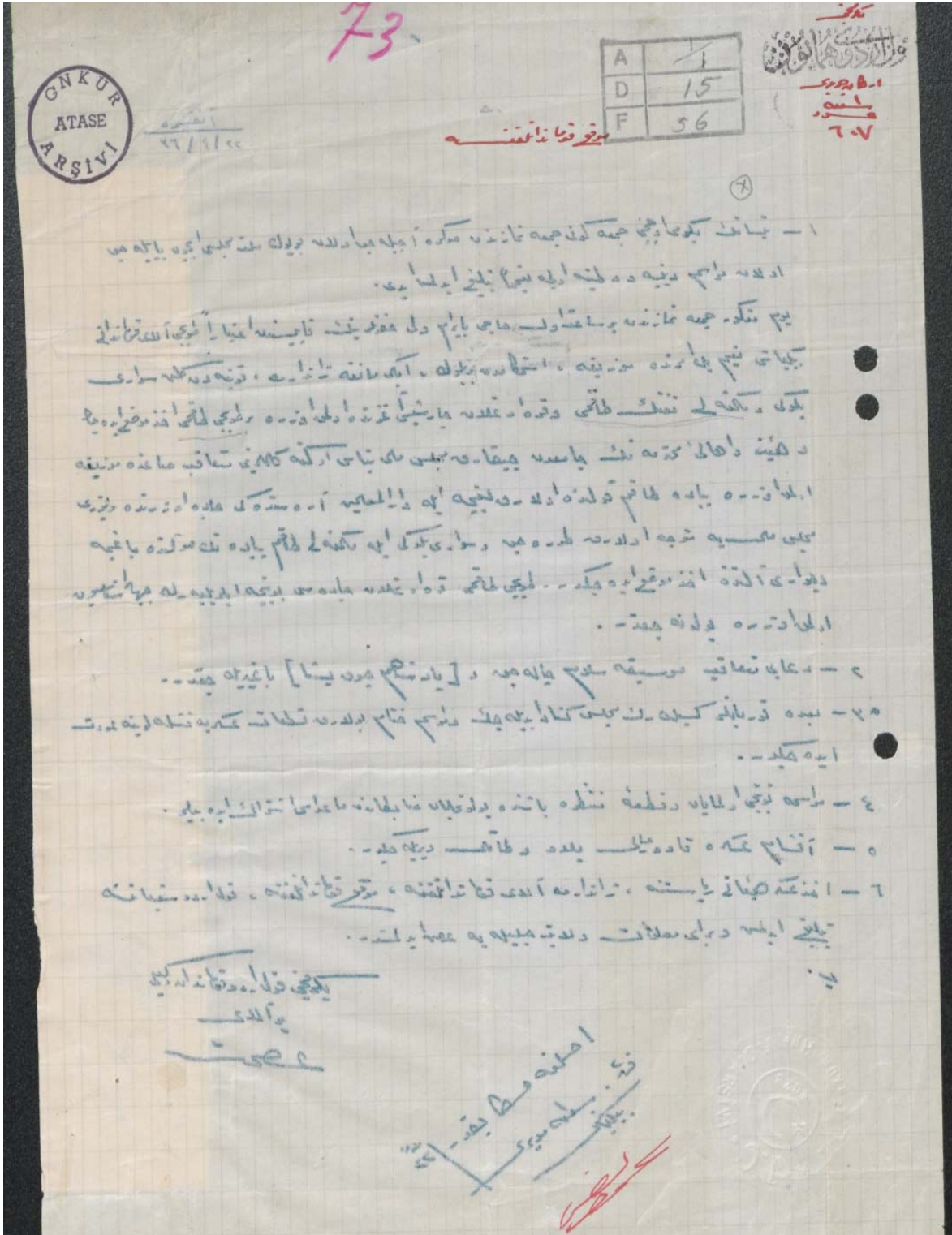
5. İlk Meclis Binası

Meclis'in toplanma yeri olarak çeşitli binalar gezildikten sonra, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak yapılmış, tek katlı, uzunca bir koridorla, bu koridorun iki yanında birer salonla beş büyük ve üç küçük odadan meydana gelen ve o zaman henüz yapımı tamamlanmamış bina tespit edilmiştir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binası olarak seçilen bu bina, aslında Enver Paşa'nın isteği üzerine 1915 yılında fırka kulüp binası olarak planlanmıştı. Ancak savaş ortamı ve ekonomik problemler nedeniyle bina tamamlanamamıştır (BOA, DH. UMVM, 97/10, 24 Mayıs 1919). Mondros Mütarekesi sonrasında işgaller

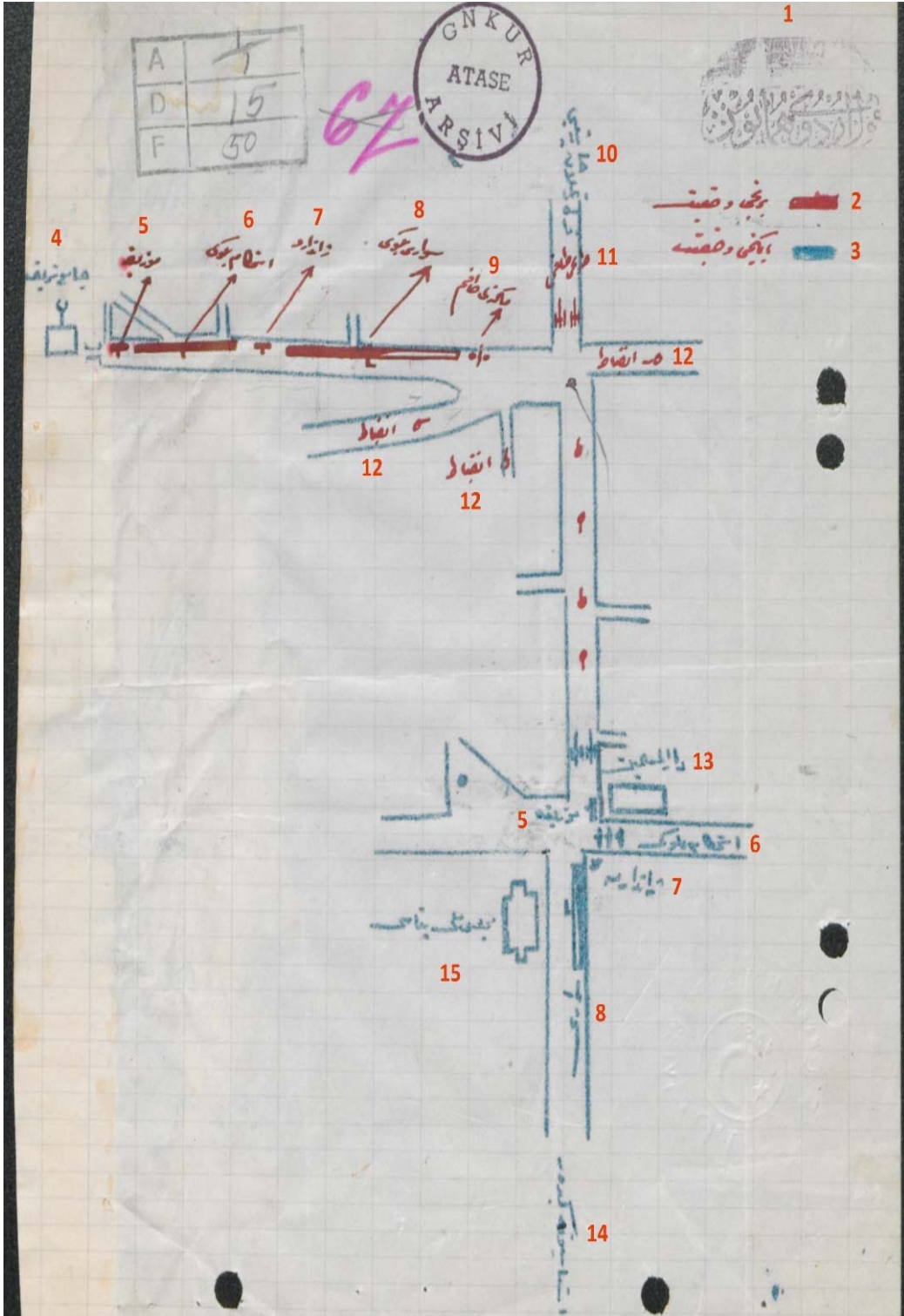
⁵ 20. Kolordu'nun Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Ancak Ali Fuat Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin Batı Anadolu Komutanı olarak iç isyanların tehlikeli bir boyuta ulaşması nedeniyle 14 Nisan'da maiyetiyle birlikte Ankara'dan Bilecik'e hareket edecektir (Cebesoy, 1953, s.353). Dolayısıyla Ali Fuat Paşa, Meclis'in açılış sırasında Ankara'da bulunmadığından vekâletini Miralay İsmet (İnönü) yürütmekteydi.

⁶ Talimatın kullanımında sadeleştirme yapılmıştır.

⁷ Asker sayısının yeterli gelmeyeşine, kuvvetle muhtemel Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı ordusunun terhis edilmesi ve Ali Fuat Paşa'nın iç isyanlara müdahale etmek için Ankara'dan maiyetiyle ayrılmış olması neden olmuştur.

Şekil 3. 23 Nisan Cuma günü açılacak olan Büyük Millet Meclisi için yapılacak törende bulunacak askeri birliklerin Hacı Bayram-ı Veli Camii'nden Milli Meclis binası önüne kadarki düzeni (EK 4) hakkında, 20. Kolordu Komutan Vekili Miralay Mustafa İsmet Bey'den Mevki Komutanlığına gönderilen talimat

Şekil 4. Askeri Birliklerin Tören Düzeni

1. Kolordu-yı Hümâyûn, 2. Birinci Vaz'iyet, 3. İkinci Vaz'iyet 4. Câmî'-i Şerîf (Hacı Bayram-ı Veli Cami), 5. Muzıka (Bando) 6. İstihkâm Bölüğü, 7. Jandarma, 8. Suvârî Bölüğü, 9. Makineli Takım, 10. Karaoğlan Çarşısı, 11. Topçu Takımı, 12. İnzibât, 13. Darülmualimin (Öğretmen Okulu), 14. İstasyona Gider 15. Meclis-i Millî Binâsı (Meclis Binası)

başlayınca küçük bir Fransız birliği bahse konu bu binaya yerleşmiştir. Bunların başlarında Fransız işgal kumandanlarından Kurmay Yüzbaşı Buazzo bulunuyordu. Şapolyo, Mustafa Kemal'in 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ilk defa geldiğinde Dikmen'de karşılandıktan sonra Hacı Bayram Cami ve vilayet binasına giderken, bu binada Fransız bayraklarının asılı olduğunu ve yazmaktadır. Diğer taraftan aynı günlerde istasyonda da başlarında Yüzbaşı Vitol'un komutasında bir İngiliz birliği bulunduğunu ve bu yabancı askerlerin bir kısmı Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişinden kısa bir süre sonra, yani 1919 yılının son günlerinde, bir kısmının da 22 Mart 1920 tarihinde Ankara'yı terk ettiğini belirtmektedir. (Şapolyo 1958, s.387-388; Şapolyo, 1967, s.97).

İlk Meclisin açılacağı bu binanın inşaat anlamında bir takım eksiklikleri bulunmaktaydı. Bu eksikliklerin tamamlanmasında Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin önemli katkıları olmuştur (İstiklal Savaşı'nda Ankara, 2007, s.150, 152). Binanın çatısındaki kiremit eksikliği de halk tarafından tamamlanmıştır (Kansu, 1996, s.70). Şapolyo bu olayı şöyle anlatmaktadır:

O zamanlar Ulucanlar'da bir ilk mektep yapılıyordu. Bu bina için Marsilya kiremitleri getirilmişti. Bu kiremitler alınarak Meclisin orta kısmına yerleştirildi. Fakat yan taraflar açık kaldı. Kiremitlerin eksik kaldığını gören halk, evlerine koşarak damlarından kiremitleri söktüler, kucak kucak yeni kurulacak devletin, yeni binasını ikmal ettiler. Bu görülecek bir tabloydu. Kadınlar, çocuklar aksakallı ihtiyarlar kucaklarında kiremit taşıyorlardı. Bu suretle binanın eksiklikleri tamamlandı (Şapolyo, 1958, s.392-393; Araz, 1944, s.34-35).

Meclis açıldığında otuz civarındaki memurdan birisi olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da, ilk meclis binasına dair şunları yazmaktadır:

Müdür ve memurlarının toplamı 23 Nisan 1920'de 30 kişi kadardı. Bütün memurlar – Başkâtip Recep (Peker) Bey hariç olmak üzere – tek bir odada otururdu. Birkaç ay sonra memur kadrosu genişletildiğinde, iki odaya ayrıldık. Recep Bey'in odası bizim odanın karşısında küçük bir odaydı. Kendisi orada tek başına otururdu. Bu odaların bulunduğu koridordan Meclisin toplantı salonuna girilirdi. Bu salon, tablası kuzeye ve ayağı güneye bakan T biçiminde olup tabla kısmının iki yanında tahta merdivenlerle çıkılan ve ahşap direklere oturan dar ve uzun balkonlar biçiminde loca vardı. Bunlar dinleyici localarıydı. Meclis toplantılarını gazeteciler buradan izlerdi. Toplantı salonunun geniş kısmının orta gerisinde, duvara yaslanmış birkaç basamakla çıkılan başkanlık kürsüsü ve hemen önünde biraz daha alçakta konuşma kürsüsü, onun önündeki yerde ise tutanak kâtiplerinin oturduğu sıra ve sandalyeler vardı.

Milletvekilleri sıraları, yer darlığı yüzünden kürsünün hemen dibine yakın bir yerden başlayarak geriye ve yanlara doğru dizilmiş, aralarında ancak bir insanın geçebileceği dar geçitler bırakılmıştı. Söz alan milletvekilleri konuşma kürsüsüne bu geçitlerden adeta sıyrılırcasına geçerek ulaşırlardı.

Toplantı salonunun Ulus Meydanı tarafındaki koridorun iki yanındaki odalar, bizim kalemin bulunduğu bölümün benzeriydi çünkü bina simetrik yapılmıştı. O tarafın büyük giriş kapısından Reis Paşa, Başkanlık Divanı üyeleri ve milletvekilleri giriş çıkış yaparlardı. Bu kapıdan girilince ilk oda Reis Paşa'nın odasıydı. Onun yanındaki oda encümen (komisyon) odası olarak kullanılıyordu. Reis Paşa önemli toplantıları da bu odada yapardı. Karşılarındaki küçük odalarda ise yaverler ve özel kalem bulunurdu. Bu küçük odalardan biri de mescit olarak kullanılırdı.

Binanın önünde istasyona inen caddede yapılan geçit merasimleri, bu yöndeki iki balkondan seyredilebilirdi (Velidedeoğlu, 1990, s.67-69).

Binada başlangıçta elektrik tesisatı yoktur. Bir kahveden alınan kenarları avizeli petrol (gaz) lambası tavanın ortasına asılmış, daha sonraları bir lokomotifle aydınlatılan Fresko'nun Millet Bahçesi'nden Meclis'e çekilen elektrik hattı ile aydınlanma sağlanmıştır. Fakat gece saat 12.00 oldu mu, ışık 3 defa yanıp sönerek işaretini vermekteydi ki bu elektriğin gideceği anlamına gelirdi (Gülekli ve Onaran, 1973, s.169-174).

Meclis binasının fiziki eksikliklerinin yanı sıra tefrişatında da eksiklikler bulunuyordu. Küçük bir toplantı salonuna sahip olan binada mobilya adına Ankara Valiliği bürolarından, şuradan buradan derlenmiş kırık dökük bazı eşyalar yer almıştır. Milletvekilleri, Ankara Öğretmen Okulundan ve Ankara Sultanisinden (Lisesi) getirilmiş öğrenci sıralarında görev yapmaya başlamıştır. Sıraların bir kısmını da Öğretmen Okulu

öğrencilerinin ev işi dersinde yaptıkları siyah renkli sıralar oluşturmuştur (Şapolyo, 1958, s.393). Diğer taraftan başkanlık kürsüsü de marangozlar tarafından para alınmadan yapılmıştır. Kürsünün arka duvarına *Müşaviürühüm fi'l Emir*⁸ levhası asılmıştır (Şapolyo, 1958, s.394-395; Şapolyo, 1967, s.97).

6. Büyük Millet Meclisinin Açılışı

23 Nisan Cuma günü, Ankara'da sabahın erken saatlerinde evlerinden ayrılan kadın, erkek, çoluk çocuk, genç, ihtiyar, kalpaklı, sarıklı, yöresel giysili bütün halk tabakalarını kapsayan insan kitleleri tören alanını doldurmaya başlamıştır. Yerli ve yabancı bütün Ankara halkı Meclis binası ile Hacı Bayram Camii arasına sıkışmaya çalışmış ise de sığmamıştır. Arsalar, evlerin çatıları insanlarla dolmuştur. Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazını kılmaya gelenler öylesine çoğalmışlardı ki, kapılardan taşmışlar, mermer avluya dolmuşlar, mezarların yanlarına ilişmişler, sokaklarda yer bulmaya çalışmışlardır. Yunus Nadi'nin de belirttiği gibi *bu şerait içinde usulü dairesinde yapılan bir ibadet olmaktan çok, milletin kendi yazgısını kendisinin çeceği bir dayanışma günü* olmuştur. Çünkü Cuma namazı kılındıktan sonra, solgun ipeklerine yıpranmış satırlarla dualar yazılmış, eski sancaklar altında *tehliller, tekbirler* getirilerek Meclis binasına doğru yürüyen bu insan seli, Anadolu'da yeni bir düşünceyi karşılamaya çıkmıştır. Bu yeni düşünce kendisinin üstünde güç tanımayan ve ülkesini tam bağımsızlığa kavuşturmayı planlayan Büyük Millet Meclisinin ülkenin kaderine el koymasıydı.

Açılış töreni, Mustafa Kemal'in yukarıdaki genelgesinde belirttiği esaslara göre icra edilmiştir. Cuma namazından sonra Kur'an-ı Kerim okunmuştur. Kalabalık Meclis'e doğru bir insan seli halinde tekbirler getirerek gitmeye başlamıştır. En önde Hacı Bayram Veli'nin üzerinde ayetler yazılı sancağı ve Sinop Mebusu Hoca Abdullah Efendi'nin başı üzerinde taşıdığı yeşil örtülü bir rahlede Kur'an-ı Kerim ve Sakal-ı Şerif taşınıyordu. Bir manga askerde bu rahlenin iki tarafında ağır ağır ilerliyordu. Ulema, şeyhler, milletvekilleri, şehrin ileri gelen yöneticileri, yüksek rütbeli askerler ve halk onları seyrediyordu. Meclis'in önüne geldiğinde kurbanlar kesilmiştir. Bursa Mebusu Fehmi Hoca yüksek sesle Hatim Duası okuduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclisin kapısındaki kurdele kesilerek içeriye girmiş ve bütün mebuslar içerideki sıralara oturmuşlardır. Bu sırada hoca mebuslar Meclis'te hep bir ağızdan dua ediyorlar ve Buhari-i Şerif okuyorlardı. Bayraklarla süslenen kürsüye Hacı Bayram Veli'nin sancağı dikilmiştir. Kur'an ile Sakal-ı Şerif de kürsüye konulmuştur. Meclis'te herkes yerini almıştır. Küçük toplantı salonunun iki yanındaki dar dinleyici locaları ve bunlara çıkan merdivenler hiç yer kalmamacasına doldurulmuştur. Başkanlık kürsüsünün hemen önünde, daha alçak bir sırada tutanak kâtipleri ve tutanak grubu şefi, yüzleri milletvekillerine dönük olarak yerlerini almışlardır. (Şapolyo, 1958, s.395-396; Güler, 2002, s.301; Şengil, 1996, s.75; Karaibrahimoğlu, 1968, s.42-44).

Açılış günü meclis İstanbul'dan gelebilenler ve 19 Mart tarihli genelgeyle olağanüstü yetkilerle seçilmiş olan, sayıları 115 kadar mebusla toplanabilmiştir.⁹ Saat 13.45'te en yaşlı üye (1845 doğumlu) Emekli Milli Eğitim Müdürü Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey, kürsüye gelerek şu konuşmayı yapmıştır:

Huzzarı kiram!

İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı güçler tarafından işgal olunduğu, bütün temelleriyle halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının bozulduğu hepimizce bilinmektedir. Bu duruma baş eğmek, bize önerilen yabancı köleliğini ulusumuzun kabul etmesi demektir. Ancak kesinlikle tam bağımsız olarak yaşamaya kararlı bulunan, başlangıcından beri özgür ve başına buyruk olan ulusumuz, tutsaklık durumunu son derece sertlik ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak Yüce meclisini oluşturmuştur. Bu yüce meclisin en yaşlı üyesi kimliğiyle ve Allah'ın yardımıyla, ulusumuzun içte ve dışta tam bağımsız olarak yazgısının sorumluluğunu doğrudan yüklenip kendi kendisini yönetmeye başladığını bütün cihana duyurarak Büyük Millet Meclisini açıyorum. Bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan VI. Mehmet Han'ın kurtuluşuna ve yüce

⁸ Şapolyo, Âl-i İmrân Süresi 159. ayette yer alan ibareyi yanlış vermektedir. Doğrusu "...ve şavirhum fil emr"dir. Meali: "... İş konusunda onlarla müşavere et" şeklindedir. (*Kur'an-ı Kerim Meâli*, 2011, s.79).

⁹ Meclis açılış günü yoklama yapılmadığı için ilk toplantıya katılan mebus sayısı bilin(e)memektedir. Ancak Meclisin açıldığı ikinci gün yapılan Meclis Başkanlığı seçimi esnasında toplam kullanılan oy sayısından yola çıkarak bu sayının ilk gün yapılan toplantıda 110-120 civarında mebusun olduğu sonucuna ulaşılabilir (Aslan, 2001, s.18).

saltanatın payitahtı İstanbul'umuz ile türlü zulüm ve felaket içinde maddi ve manevi insafsızca imha edilmekte olan bütün mazlum vilayetlerimizi elde etmemize ihsanda bulunmasını Cenabı Allaktan niyaz ederim (Alkışlar) (TBMM Zabıt Ceridesi, s.2, tarih: 23 Nisan 1920).

Şerif Bey'in konuşmasından sonra sözü Mustafa Kemal Paşa aldı ve şöyle konuştu:

Yüksek bilgileri içindedir ki Yüce meclisiniz, olağanüstü yetkilerle yeniden seçilen saygıdeğer mebuslarla, saldırıya uğrayan Saltanat Merkezinden (o zaman Saltanatın bulunduğu yer olan İstanbul, devletin merkeziydi) canlarını kurtararak buraya gelen saygıdeğer mebuslardan oluşmuştur. Kendilerini kurtarıp gelebilecek olan mebuslarla birlikte yüce bir meclis kurulması, ancak yeni kabul edilen seçim yönteminde söz konusu olmuştur. Bu anda meclisimiz toplantı halindedir. Daha önce seçilmiş olan mebusların dahi aynı yetki derecesiyle görev yapmaları mebusların seçilme yönteminden (yani yeniden mebus seçilmesinden) daha çok kapsamlı olduğu için, bunun uygun olacağı kanısındayım. Bu konuyu belirtmek isterim (Uygun, uygun sesleri) (TBMM Zabıt Ceridesi, s.2, tarih: 23 Nisan 1920).

Bu sözlü önerinin uygun görülmesinden sonra konuşmasını sürdüren Mustafa Kemal Paşa, mebusların seçim tutanaklarının incelenmesi için komisyonlar kurulmasını önerdi. Bu öneri kabul edilerek *Tetkiki Mezabit Encümeni* (Tutanakları İnceleme Komisyonu) oluşturuldu. Bu komisyonlar bir torbadan çekilen isimlerin yüksek sesle okunmasıyla kurulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, s.2-3, tarih: 23 Nisan 1920)

Mustafa Kemal Paşa döneme dair olayları ve siyasi değerlendirmelerini içeren asıl uzun konuşmasını ise 24 Nisan 1920'de yapmıştır. Paşa, bu konuşmadan sonra yapılan seçimle 110 oy alarak Büyük Millet Meclisi Başkanı seçilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, s.8-30, 38, tarih: 24 Nisan 1920).

7. Sonuç

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesi ve bu işgal sırasında Osmanlı Meclis-i Mebusanının saldırıya uğramasıyla Türk siyasi tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Meclise yapılan saldırıyı millet iradesini yok saymaya yönelik bir eylem olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, hemen harekete geçip Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis açılacağını duyurmuştur. Seçimlerin nasıl olacağı ve meclisin nasıl teşekkül edeceğine dair ayrıntılar saptanmıştır. Ayrıca İstanbul'dan kaçıp kurtularak Ankara'ya gelen mebusların -tekrar seçime girmeden- yeni açılacak meclise doğal üye olarak kabul edildiğine dikkat çekilmiştir. Bu durum Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile yeni açılacak meclisin parlamento tarihi açısından bir devamlılık (halef selef) gösterdiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan Büyük Millet Meclisinin ülke içerisinde yaşanan olumsuz gelişmelerin neticesi olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Meclisin nasıl açılacağına dair (21 Nisan tarihli Mustafa Kemal tarafından yayınlanan beyanname) yapılacak tören ayrıntılarında dini merasimlerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Özellikle İstanbul'un dinsizlik üzerinden Milli Mücadele'yi itham eden yıkıcı etkisine cevap verilme çabasının hazırlanan bu metne etki ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca açılış merasiminde yapılan dini törenlerle uzun vadede işgal altında bulunan İslâm âlemine de mesaj verilmek istendiği göz önünde bulundurulmalıdır.

20. Kolordu'nun tarafından da Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü yapılacak askeri tören merasimine dair bir talimat yayınlanmıştır. Bu talimata ilişkin olarak hatırat ve araştırma eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu talimattan ve talimatın eki olan hareket planından Hacı Bayram Veli Camisi'nden çıkan kalabalığın bir kortej yürüyüşü ile Meclis binasına geldiği anlaşılmaktadır.

Olağanüstü yetkilere sahip olarak Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi hem Milli Mücadele'yi sevk ve idare edecek hem de millet egemenliğine dayalı yeni bir devletin kurulmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akşın, S.(2010), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I, Mutlakiyete Dönüş 1918-1919*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Araz, N. (1944), *Mustafa Kemal'in Ankara'sı*, İstanbul: Apa Ofset.
- Aslan, Y. (2001), *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Atatürk, K. (1970), *Nutuk*, Cilt:1, 1919-1920, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Onuncu Basılış.
- Cebesoy, A.F. (1953), *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Devellioğlu, F. (1998), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gökbilgin, M.T. (2011), *Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Gülekli, N.C. – Onaran R. (1973), *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü 1920-1970*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Güler, A. (2002), “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkoloji ve Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı*, IV, s.295-306.
- Güneş, İ. (1997), *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1336/1920.
- İstiklal Savaşı'nda Ankara*. (2007), Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Kansu, M.M. (1996), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt:2, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karabrahimoğlu, S. (1968), *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ankara: Ege Matbaası.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. (2011), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara: Yenigün Matbaacılık.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, İçtima-i Fevkalâde, Devre: 4, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Yirmi dördüncü İnikad, 18 Mart 1336 (1920).
- Nadi, Y. (1957), *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyandar*, İstanbul: Sel Yayınları.
- Olgun, K. (2011), “Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı:79, Mart 2011, s.1-35.
- Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk* (2007), Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Ryan, A. (2015), *Sonuncu Dragoman*, çev. Dilek Berilgen Cençiler, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Shaw, J. S. – Shaw E. K. (2005), *History the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume: II, Cambridge: Cambridge University Press.
- Şapolyo, E. B. (1958), *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- Şapolyo, E. B. (1967), *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Şengil, M.K. (1996), *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Şimşir, B. (1997), *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Takvîm-i Vekâyi, 11 Nisan 1336/1920.
- Tansel, S. (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt:1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, Birinci İçtima, 23 Nisan 1336 (1920).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 24 Nisan 1336 (1920).
- Unat, F.R. (1957), “Atatürk'ün Toplamak İsteddiği ‘Meclis-i Müessisan’”, *Bellekten*, Cilt: XXI, Sayı: 83, s.483-487.
- Velidedeoğlu, H.V. (1990), *İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu, TBMM'nin 70. Yılı 1920-1990*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Arşiv Kaynakları

- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE)
- ATASE, İSH, 1335-7-1, 22 Haziran 1919.
- ATASE, İSH, 272-203-1, 21 Nisan 1920.
- ATASE, İSH, 62-80-1, 22 Nisan 1920.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
- BCA, 490.1.0.0/34.141.2, 19 Mart 1920.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- BOA, İ.DUİT, 158/73-1, 30 Nisan 1919.
- BOA, DH. ŞFR, 654/14, 13 Aralık 1919.
- BOA, DH. KMS, 53-4/21-3, 18 Aralık 1919.
- BOA, İ. DUİT, 10/53, 10 Ocak 1920.
- BOA, İ.DUİT, 10/52, 11 Nisan 1920.
- BOA, DH. UMVM, 97/10, 24 Mayıs 1919.